

Hermannus Schottennius Hessus, grammaticus, qui anno 1546^r de vita decessisse videtur, nonnullos annos Coloniae, in urbe praeclara, docuit, et *Confabulationes tironum litterariorum* (dialogos videlicet, vel "colloquia familiaria") in usum discipulorum emendatius Latine loqui cupientium composuit.

①

Confabulationum Schottennii pars I

1. DIFFICILE ESSE LATINVM DISCERE SERMONEM,
ET VNDE DICATVR SERMO LATINVS

Albertus et Antonius

ALBERTVS. Quid tu hic terrarum geris?

ANTONIVS. Hic litteris incumbo.

ALBERTVS. Quando uenisti huc?

ANTONIVS. Ante paucos dies.

ALBERTVS. Quis tecum?

ANTONIVS. Pater meus.

ALBERTVS. Rediit ipse deinde solus in patriam?

ANTONIVS. Non, sed habuit comitem unum aut alterum.

ALBERTVS. Qui isti fuerunt?

ANTONIVS. Nostri conciues fuerunt.

ALBERTVS. Militas in schola sermonis Latini uel Germanici?

ANTONIVS. Latinae linguae.

ALBERTVS. Difficile est Latinum addiscere sermonem.

ANTONIVS. Consentio.

ALBERTVS. Nisi quis semper loquatur Latine, aegre addiscet.

ANTONIVS. Non dissentio.

ALBERTVS. Sed scisne quare dicatur lingua Latina?

ANTONIVS. Credo quod ab Italia, quae quondam Latium est dicta.

ALBERTVS. Venit tunc ab Italia lingua Latina ad nos Germanos?

ANTONIVS. Ita, ignoras illud?

ALBERTVS. Optime credo, quia sermo Italorum est medius Latinus.

ANTONIVS. Non aberras.

ALBERTVS. Sed cur Italia olim dicta est Latium?

ANTONIVS. Quia poetae scribunt, dum Saturnus a suo filio Ioue e caelo esset expulsus, tum latuit in Italia; inde a latendo dicitur Latium, et a Latio Latinus, -a, -um.

ALBERTVS. Vbi in Italia Latina lingua est orta?

ANTONIVS. Dicunt in urbe Romana, quae Italiae caput est.

32-34 dicitur Latium ... caput est.] dicitur Latium. A

5
10
15
20
25
30

← Hem!

80. DE BALNEIS INGREDIENDIS

Petrus et Hermannus

PETRVS. Vt ita oles hircum!

HERMANNVS. Arguis me foetoris beanorum?

PETRVS. Non beanum te uoco, sed grauiter oles.

HERMANNVS. Forte pituita laboras.

PETRVS. Sordes tamquam diu balneis non interfuisses.

HERMANNVS. Balnea ut Sirenes fugio.

PETRVS. Malene tibi cum balneis conuenit?

HERMANNVS. Scabie infectus sum, ideo uereor conspici nudus.

PETRVS. Tanto crebrius te ablueres, quo purgareris.

HERMANNVS. In balneis non omnes purgantur.

PETRVS. Qui non?

HERMANNVS. Multi ingressi mundi exeunt ulcerosi.

PETRVS. Scabiem talem plerunque istic tollunt homines.

HERMANNVS. Credo, sed et deridetur et uitatur ab omnibus scabie confectus.

PETRVS. Mallem istud deridere ferre quam semper scabie affligi.

HERMANNVS. Facile consilium praebes (sententia Terentii) quia tu cute purus es.

PETRVS. Consulo tibi quod et ego agerem.

HERMANNVS. Vereor apprime conspici scabiosus.

5

10

15

20

PETRVS. Frontem perfrica, ac mihi in balneum congregere, mea crumena.

HERMANNVS. Exolues tu lotionis meae symbolum?

PETRVS. Promitto, immnis meo balneabis aere.

HERMANNVS. Congrediar, posthac et te ab impendio balnei habebo liberum.

PETRVS. Id non expeto, accinge ut coeamus.

HERMANNVS. Ibo prius domum, indutum interulam mundam uel lotam.

PETRVS. I propere, hic in aedibus te manebo.

HERMANNVS. Mox rursus adero.

PETRVS. I Pegaseo gradu et uorans uiam.

35-36 adero ... uiam.] adero. A

25

30

35

3

16. VOCANDI ALIVM AD CENAM

Iohannes filius ciuis, Henricus alio oriundus

IOHANNES. Condixistine alicui hodie cenam?

HENRICVS. Nemini.

IOHANNES. Neque aliquis tibi obtulit?

HENRICVS. Nemo, hercle nemo.

IOHANNES. Genabis tum domi tuae?

HENRICVS. Domi meae non cenabo, sed ieiunabo.

IOHANNES. Qui fit hoc?

HENRICVS. Quia nihil mihi est quod edam.

IOHANNES. Parentes mei rogant ut nobiscum cenam sumas.

HENRICVS. Vellem te uera loqui.

IOHANNES. Fidem mihi habeas.

HENRICVS. Esto, do fidem.

IOHANNES. Eas igitur celerrime.

HENRICVS. Vt praecesseris, ita et sequar.

IOHANNES. Veni ocus, mensa est instructa obsoniis.

HENRICVS. Venio ac uelox.

IOHANNES. Rogo ad mensam ne quid mali de me loquaris parentibus.

5
10
15
20

HENRICVS. Securus esto, delator non sum.

IOHANNES. Si quaerent parentes an in litteris progrediar, quid dices?

HENRICVS. Asseram te omnibus aliis in litteris feruentiorem.

IOHANNES. Si secus dixeris, postremum me amicum habuisti.

HENRICVS. Ad mensam soleo non garrere sed stomachum curare.

IOHANNES. Fac edas fortiter, ne uereare ob parentum praesentiam.

HENRICVS. In mensa frontem perfico.

IOHANNES. Sat uini tibi in calicem largiar, tu uide ut ebibas.

HENRICVS. Vinum non moror si cereuisia in promptu est.

IOHANNES. Neſcis "Vinum modice sumptum acuere ingenium"?

HENRICVS. Ingenium meum plus enecat uini potus quam excitat.

IOHANNES. Bibendo forte modum excedis? Sed ingredere, ne cenando moremur parentes.

HENRICVS. Praecede, ut dignum est.

32 cereuisia] ceruisia A | 33 acuere] acuit A

28. DE AVTVMNO

Iaspar et Iacobus

IASPAR. Adest rursus tempus istud pestiferum et hiemem
reducens.

IACOBVS. Quod tempus putas?

IASPAR. Autumnale, cuius hodie primus est dies, festum Sancti
Bartholomaei.

IACOBVS. Vocas tu istud tempus pestiferum?

IASPAR. Voco, quia nunquam magis quam hoc tempore morbo
succumbunt homines.

IACOBVS. Si uerum fateri uis, nullo non tempore totius anni
laboratur doloribus corporis.

IASPAR. Praecipue tamen autumnus diebus.

IACOBVS. Nescio, laus superis, ego nunquam infirmitatem
sensi [B6^r] in autumnno.

IASPAR. Praeter istud incommodum, et frugem tamen aliquam
secum affert.

IACOBVS. In quo est frugifer?

IASPAR. Quia uinum profert.

IACOBVS. In hoc certe laudem meretur.

IASPAR. Alia quoque commoda habet.

IACOBVS. Quaenam? Dic.

IASPAR. Abigit pulices suo frigore, qui nos nocte in aestate
uerminarunt.

IACOBVS. Certe non omnibus illos depellit.

IASPAR. Qui sentiunt pulices in autumnno?

IACOBVS. Vetulae mulieres semper sub uestibus quaeritant eos.

IASPAR. Apud illas perpetuum habent hospitium.

IACOBVS. Adde et pediculi.

IASPAR. Autumnus etiam nucum adducit messem.

IACOBVS. Istas non admodum moror.

IASPAR. Narra quid causae siet.

IACOBVS. Quia adimunt uocis sinceritatem.

IASPAR. Eam restituit aqua pura et calida.

IACOBVS. Sed a cibo abhorreo qui me aquam potare cogit.

IASPAR. Supra communem hominum sortem sapis.

IACOBVS. Nunc me naso suspendis.

IASPAR. Non, quia homines saepe aliqua edunt, etiam unde
perniciem sunt accepturi; istud tu fugituum te dicis.

Iacobus Pontanus S.I. (1542-1526) *Progymnasmata Latinitatis ad eloquentiam Ciceronianam extemporalem apud discipulos provehendam composuit*

Progymnasma vigesimum sextum

Dies remissionis

Polycarpus

Ignatius

Polycarpus O dies Mercurialis, credibile non est quam optatus et carus illuxeris, ut alias in hebdomadas singulas. Celebritatis venustatisque plenus es.

Ignatius Pernovi cogitationes tuas. Quia lusus es, idcirco tam amice salutas praesentem diem.

P. Vellem alternis revertere; nam continens biduum nauseabundus tracto litteras.

I. Votum asinorum, qui, si loquerentur, optare se dicerent cum Polycarpo meo ut alternis tantum dorsa onerati incederent.

P. Non ego hoc solus, Ignati: complures mecum desiderant.

I. Nempe sic est profecto, ut dicam tibi: multi tecum magis amant catellos suos, quam studia bonarum artium, creduntque sibi dormientibus omnia confecturum Deum.

P. Dum Latine loqui sciam modo, Aristotelem et Euclidem tibi et aliis relinquam.

I. At tu ne Latine quidem aliquando disces, si audiendi, legendi, loquendi, scribendi quandam perseverantiam non adhibeas.

P. Quorsum haec tetrica et iucunditatis omnis expertia, ut Catones aliqui, fabulamur? Hodie insigniter ludendum esse aio instaurandasque vires, quas labor tam longus delassavit.

I. Nec Ignatius ludum quietemque necessariam recusaverit. Quin paratus sum hac ipsa hora tibi colludere. Nulla tibi hoc quidem in negotio a me difficultas erit.

Remissiones crebras et extraordinarias odi; siquidem honestis moribus optimarumque artium studiis detrimentosae sunt.

P. Tu fac et senti quod collibuerit; mihi indulgentia vacationum nihil potest contingere gratius. Magistri viderint quid, quibus, quando indulgeant; nostrarum partium esse statuo quod conceditur non invito accipere, quotiescumque conceditur.

I. Olim cognosces te nimium lusisse.

P. Et tu perspicies olim te nimium studuisse, quando, inquam, oculi caligabunt, ventriculus cibum male concoquet, corpus totum pallor et macies obsidebunt. Nimia omnia nimium exhibent negotium hominibus.

I. O falsidicum vatem! Haud ita me intemperantem ingurgito litteris, ut istas praedictiones formidare oporteat. Audivi etiam eruditos plurimos ad decrepitam aetatem aevum extendisse, cum assidue in libris litterisque essent volutati.

P. Ipse Thales ad sapientiam tuam merus nugator est. Desine philosophari: haec lux hilariter consumenda est.

I. Qua tandem ratione consumenda?

P. Visne in prata virentia concedamus ibique pila experiamur palmaria?

I. Volo sane; utile et iucundum est hoc ludendi genus. Ascende e vestigio in conclave et defer amborum pallia cum pila.

P. Ubi est pila?

I. In pluteo aut certe in capsula ductili sub mensa.

P. Eo ut afferam.

I. Actutum redi; hic te expectavero.

P. Illic sum atque hic sum.

Erasmi Adagia

Prora et puppis.

Crassa (pingui) Minerva.

Ferrum ferro acuitur.

Mutuuum muli scabunt.

Tricae, apinae.

Susque deque.

Remis velisque.

Harenam metiris.

Omne tulit punctum. Omnium calculis.

Duos parietes de eadem dealbare fidelia.

Flocci non facio.

Connivere.

Odium Vatinianum.

Sileni Alcibiades.

Dulce bellum inexpertis.

Nostrae farinae.

Camelus saltat.

Lupus in fabula.

Lacrima nihil citius arescit.

Cribo aquam haurire.

Croesi pecuniae teruncium addere.

Verbis nostris, O amici, vix opus est, ut notescat vobis Marcus Tullius Cicero, orator, philosophus, epistularum scriptor, qui ab anno 106 usque ad annum 43 ante Chr. natum vixit. Hunc locum lectu dignissimum credimus, quippe ubi Marcus Tullius explicet cur studium sapientiae - "quae philosophia dicitur" - sibi litteris Latinis esse illustrandum putaverit....

E M. TVLLI CICERONIS TVSCVLANARVM DISPVTATIONVM LIBRO PRIMO

1 Cum defensionum laboribus senatoriisque muneribus aut omnino aut magna ex parte essem aliquando liberatus, rettuli me, Brute, te hortante maxime ad ea studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi, et cum omnium artium, quae ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur, hoc mihi Latinis litteris inlustrandum putavi, non quia philosophia Graecis et litteris et doctoribus percipi non posset, sed meum semper iudicium fuit omnia nostros aut invenisse per se sapientius quam Graecos aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent.

2 Nam mores et instituta vitae resque domesticae ac familiaris nos profecto et melius tuemur et lautius, rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. iam illa, quae natura, non litteris adsecuti sunt, neque cum Graecia neque ulla cum gente sunt conferenda. quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda?

3 Doctrina Graecia nos et omni litterarum genere superabat; in quo erat facile vincere non repugnantes. nam cum apud Graecos antiquissimum e doctis genus sit poetarum, siquidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo, serius poeticam nos accepimus. annis fere cecce post Romam conditam Livius fabulam dedit, C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano consulibus, anno ante natum Ennium. qui fuit maior natu quam Plautus et Naevius. II. sero igitur a nostris poetae vel cogniti vel recepti. quamquam est in Originibus solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus; honorem tamen huic generi non fuisse declarat oratio Catonis, in qua obiecit ut probrum M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset; duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. quo minus igitur honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt, nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere extiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt.

4 an censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polyclitos et Parrhasios fuisse? honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria, iacentque ea semper, quae apud quosque improbantur. summam eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus; igitur et Epaminondas, princeps meo iudicio Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur, Themistoclesque aliquot ante annos cum in epulis recusaret lyram, est habitus indoctior. ergo in Graecia musici floruerunt, discebantque id omnes, nec qui nesciebat satis excultus doctrina putabatur.

5 in summo apud illos honore geometria fuit, itaque nihil mathematicis inlustrius; at nos metiendi ratiocinandique utilitate huius artis terminavimus modum. III. At contra oratorem celeriter complexi sumus, nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum, post autem

eruditum. nam Galbam Africanum Laelium doctos fuisse traditum est, studiosum autem eum, qui is aetate anteibat, Catonem, post vero Lepidum, Carbonem, Gracchos, inde ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum aut nihil omnino Graecis cederetur. Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem nec ullum habuit lumen litterarum Latinarum; quae inlustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi.

6 in quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse libri Latini dicuntur scripti inconsiderate ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis. fieri autem potest, ut recte quis sentiat et id quod sentit polite eloqui non possit; sed mandare quemquam litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere nec inlustrare possit nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris. itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit praeter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. quare si aliquid oratoriae laudis nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiae fontis aperiemus, e quibus etiam illa manabant.

IV. 7 Sed ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientia, copia, cum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere docere etiam coepit adulescentes et prudentiam cum eloquentia iungere, sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere et in hac maiore et uberiore arte versari. hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere; in quam exercitationem ita nos studiose [operam] dedimus, ut iam etiam scholas Graecorum more habere auderemus. ut nuper tuum post discessum in Tusculano cum essent complures mecum familiares, temptavi, quid in eo genere possem. ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit, sic haec mihi nunc senilis est declamatio. ponere iubebam, de quo quis audire vellet; ad id aut sedens aut ambulans disputabam.

Publius Ovidius Naso ab anno 43 ante Christum natum usque ad annum circiter 18 post Christum natum vixit. Hi versus sunt ex Ovidii *Metamorphoseōn* libro primo excerpti.

Dicta Iovis pars voce probant stimulosque frementi
adiciunt, alii partes adsensibus implent. 245

est tamen humani generis iactura dolori
omnibus, et quae sit terrae mortalibus orbae
forma futura rogant, quis sit laturus in aras
tura, ferisne paret populandas tradere terras.
talia quaerentes (sibi enim fore cetera curae) 250
rex superum trepidare vetat subolemque priori
dissimilem populo promittit origine mira.

Iamque erat in totas sparsurus fulmina terras;
sed timuit, ne forte sacer tot ab ignibus aether
conciperet flammam longusque ardesceret axis: 255
esse quoque in fatis reminiscitur, adfore tempus,
quo mare, quo tellus correptaque regia caeli
ardeat et mundi moles obsessa laboret.

tela reponuntur manibus fabricata cyclosum;
poena placet diversa, genus mortale sub undis 260
perdere et ex omni nimbos demittere caelo.

Protinus Aeoliis Aquilonem claudit in antris
et quaecumque fugant inductas flammae nubes
emittitque Notus. madidis Notus evolat alis,
terribilem picea tectus caligine vultum; 265
barba gravis nimbis, canis fluit unda capillis;
fronte sedent nebulae, rorant pennaque sinusque.
utque manu lata pendentia nubila pressit,
fit fragor: hinc densi funduntur ab aethere nimbi;
nuntia Iunonis varios induta colores 270
concipit Iris aquas alimenta que nubibus adfert.
sternuntur segetes et deplorata coloni
vota iacent, longique perit labor inritus anni.

Nec caelo contenta suo est Iovis ira, sed illum
caeruleus frater iuvat auxiliariis undis. 275
convocat hic amnes: qui postquam tecta tyranni
intravere sui, 'non est hortamine longo
nunc' ait 'utendum; vires effundite vestras:
sic opus est! aperite domos ac mole remota
fluminibus vestris totas inmittite habenas!' 280
iusserat; hi redeunt ac fontibus ora relaxant
et defrenato volvuntur in aequora cursu.

Ipsa tridente suo terram percussit, at illa
intremuit motuque vias patefecit aquarum.
exspatiata ruunt per apertos flumina campos 285
cumque satis arbusta simul pecudesque virosque

tectaue cumque suis rapiunt penetralia sacris.
si qua domus mansit potuitque resistere tanto
indeiecta malo, culmen tamen altior huius
unda tegit, pressaeque latent sub gurgite turres. 290
iamque mare et tellus nullum discrimen habebant:
omnia pontus erant, derant quoque litora ponto.

Occupat hic collem, cumba sedet alter adunca
et ducit remos illic, ubi nuper arabat:
ille supra segetes aut mersae culmina villae 295
navigat, hic summa piscem deprendit in ulmo.
figitur in viridi, si fors tulit, ancora prato,
aut subiecta terunt curvae vineta carinae;
et, modo qua graciles gramen carpsere capellae,
nunc ibi deformes ponunt sua corpora phocae. 300
mirantur sub aqua lucos urbesque domosque
Nereides, silvasque tenent delphines et altis
incursant ramis agitataque robora pulsant.
nat lupus inter oves, fulvos vehit unda leones,
unda vehit tigres; nec vires fulminis apro, 305
crura nec ablato prosunt velocia cervo,
quaesitisque diu terris, ubi sistere possit,
in mare lassatis volucris vaga decidit alis.
obruerat tumulos immensa licentia ponti,
pulsabantque novi montana cacumina fluctus. 310
maxima pars unda rapitur; quibus unda pepercit,
illos longa domant inopi ieiunia victu.

Versuum Ovidii pars II

Separat Aonios Oetaeis Phocis ab arvis,
terra ferax, dum terra fuit, sed tempore in illo
pars maris et latus subitarum campus aquarum. 315
mons ibi verticibus petit arduus astra duobus,
nomine Parnasos, superantque cacumina nubes.
hic ubi Deucalion (nam cetera texerat aequor)
cum consorte tori parva rate vectus adhaesit,
Corycidas nymphas et numina montis adorant 320
fatidicamque Themis, quae tunc oracla tenebat:
non illo melior quisquam nec amantior aequi
vir fuit aut illa metuentior ulla deorum.
Iuppiter ut liquidis stagnare paludibus orbem
et superesse virum de tot modo milibus unum, 325
et superesse vidit de tot modo milibus unam,
innocuos ambo, cultores numinis ambo,
nubila disiecit nimisque aquilone remotis
et caelo terras ostendit et aethera terris.
nec maris ira manet, positoque tricuspide telo 330
mulcet aquas rector pelagi supraque profundum
exstantem atque umeros innato murice tectum
caeruleum Tritona vocat conchaeque sonanti
inspirare iubet fluctusque et flumina signo
iam revocare dato: cava bucina sumitur illi, 335
tortilis in latum quae turbine crescit ab imo,
bucina, quae medio concepit ubi aera ponto,
litora voce replet sub utroque iacentia Phoebos;
tum quoque, ut ora dei madida rorantia barba
contigit et cecinit iussos inflata receptus, 340
omnibus audita est telluris et aequoris undis,
et quibus est undis audita, coercuit omnes.
iam mare litus habet, plenos capit alveus amnes,
flumina subsidunt collesque exire videntur;
surgit humus, crescunt sola decrescentibus undis, 345
postque diem longam nudata cacumina silvae
ostendunt limumque tenent in fronde relictum
Redditus orbis erat; quem postquam vidit inanem
et desolatas agere alta silentia terras,
Deucalion lacrimis ita Pyrrham adfatur obortis: 350
'o soror, o coniunx, o femina sola superstes,
quam commune mihi genus et patruelis origo,
deinde torus iunxit, nunc ipsa pericula iungunt,
terrarum, quascumque vident occasus et ortus,
nos duo turba sumus; possedit cetera pontus. 355

haec quoque adhuc vitae non est fiducia nostrae
certa satis; terrent etiamnum nubila mentem.
quis tibi, si sine me fatis erepta fuisses,
nunc animus, miseranda, foret? quo sola timorem
ferre modo posses? quo consolante doleres! 360
namque ego (crede mihi), si te quoque pontus haberet,
te sequerer, coniunx, et me quoque pontus haberet.
o utinam possim populos reparare paternis
artibus atque animas formatae infundere terrae!
nunc genus in nobis restat mortale duobus. 365
sic visum superis: hominumque exempla manemus.'
dixerat, et flebant: placuit caeleste precari
numen et auxilium per sacras quaerere sortes.
nulla mora est: adeunt pariter Cephesidas undas,
ut nondum liquidas, sic iam vada nota secantes. 370
inde ubi libatos inroravere liquores
vestibus et capiti, flectunt vestigia sanctae
ad delubra deae, quorum fastigia turpi
pallebant musco stabantque sine ignibus arae.

Versuum Ovidii pars III

ut templi tetigere gradus, procumbit uterque 375
pronus humi gelidoque pavens dedit oscula saxo
atque ita 'si precibus' dixerunt 'numina iustis
victa remollescunt, si flectitur ira deorum,
dic, Themis, qua generis damnum reparabile nostri
arte sit, et mersis fer opem, mitissima, rebus!' 380

Mota dea est sortemque dedit: 'discedite templo
et velate caput cinctasque resolvite vestes
ossaque post tergum magnae iactate parentis!
obstupere diu: rumpitque silentia voce
Pyrrha prior iussisque deae parere recusat, 385
detque sibi veniam pavido rogat ore pavetque
laedere iactatis maternas ossibus umbras.
interea repetunt caecis obscura latebris
verba datae sortis secum inter seque volutant.
inde Promethides placidis Epimethida dictis 390
mulcet et 'aut fallax' ait 'est sollertia nobis,
aut (pia sunt nullumque nefas oracula suadent!)
magna parens terra est: lapides in corpore terrae
ossa reor dici; iacere hos post terga iubemur.'

Coniugis augurio quamquam Titania mota est, 395
spes tamen in dubio est: adeo caelestibus ambo
diffidunt monitis; sed quid temptare nocebit?
descendunt: velantque caput tunicasque recingunt
et iussos lapides sua post vestigia mittunt.
saxa (quis hoc credat, nisi sit pro teste vetustas?) 400
ponere duritiem coepere suumque rigorem
molliri que mora mollitaque ducere formam.
mox ubi creverunt natura que mitior illis
contigit, ut quaedam, sic non manifesta videri
forma potest hominis, sed uti de marmore coepta 405
non exacta satis rudibusque simillima signis,
quae tamen ex illis aliquo pars umida suco
et terrena fuit, versa est in corporis usum;
quod solidum est flectique nequit, mutatur in ossa,
quae modo vena fuit, sub eodem nomine mansit, 410
inque brevi spatio superiorum numine saxa
missa viri manibus faciem traxere virorum
et de femineo reparata est femina iactu.
inde genus durum sumus experiensque laborum
et documenta damus qua simus origine nati. 415

Cetera diversis tellus animalia formis
sponte sua peperit, postquam vetus umor ab igne
percaluit solis, caenumque udaeque paludes

intumuere aestu, fecundaque semina rerum
vivaci nutrita solo ceu matris in alvo 420
creverunt faciemque aliquam cepere morando.
sic ubi deseruit madidos septemfluvius agros
Nilus et antiquo sua flumina reddidit alveo
aetherioque recens exarsit sidere limus,
plurima cultores versis animalia glaebis 425
inveniunt et in his quaedam modo coepta per ipsum
nascendi spatium, quaedam imperfecta suisque
trunca vident numeris, et eodem in corpore saepe
altera pars vivit, rudis est pars altera tellus.
quippe ubi temperiem sumpsere umorque calorque, 430
conciunt, et ab his oriuntur cuncta duobus,
cumque sit ignis aquae pugnax, vapor umidus omnes
res creat, et discors concordia fetibus apta est.
ergo ubi diluvio tellus lutulenta recenti
solibus aetheriis altoque recanduit aestu, 435
edidit innumeras species; partimque figuras
rettulit antiquas, partim nova monstra creavit.

Marcus Tullius Cicero iuvenis duos libros *De inventione* <oratoria> scripsit - et in huius opusculi libro primo nonnulla de origine civitatum dicit....

E. M. TVLLI CICERONIS DE INVENTIONE LIBRO PRIMO...

[1] Saepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi ac summum eloquentiae studium. Nam cum et nostrae rei publicae detrimenta considero et maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per disertissimos homines inveciam partem incommodorum; cum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intellego cum animi ratione tum facilius eloquentia comparatas.

Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse numquam. Quare si quis omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis et publicis rationibus utilissimus atque amicissimus civis fore videtur.

[2] Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis sive studii sive exercitationis cuiusdam sive facultatis ab natura profectae considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum atque optimis rationibus profectum.

Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur et sibi victu fero vitam propagabant nec ratione animi quicquam, sed pleraque viribus corporis administrabant, nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur, nemo nuptias viderat legitimas, non certos quisquam aspexerat liberos, non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus.

Quo tempore quidam magnus videlicet vir et sapiens cognovit, quae materia esset et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agros et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et inmanibus mites reddidit et mansuetos.

[3] Ac mihi quidem hoc nec tacita videtur nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas rationes vitae traduceret.

Age vero urbibus constitutis, ut fidem colere et iustitiam retinere discerent et aliis parere sua voluntate consuescerent ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam

vitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo nisi gravi ac suavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere, ut inter quos posset excellere, cum iis se pateretur aequari et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim optineret propter vetustatem.

Ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata; postquam vero commoditas quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia pervertere urbes et vitas hominum labefactare assuevit....

... [5] Nam quo indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia summo cum rei publicae detrimento, eo studiosus et illis resistendum fuit et rei publicae consulendum. Quod nostrum illum non fugit Catonem neque Laelium neque eorum, ut vere dicam, discipulum Africanum neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus et summa virtute amplificata auctoritas et, quae et his rebus ornamento et rei publicae praesidio esset, eloquentia.

Quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiae studendum est, etsi ea quidam et privatim et publice abutuntur; sed eo quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum et communi omnium pernicie plurimum possint, cum praesertim hoc sit unum, quod ad omnes res et privatas et publicas maxime pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc inlustris, hoc eodem vita iucunda fiat. Nam hinc ad rem publicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit; hinc amicis quoque eorum certissimum et tutissimum praesidium comparatur.

Ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis praestare, quod loqui possunt. Quare praeclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua re homines bestiis praestent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modo neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est videre, quae dicant ii, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt.

Valerius Maximus, qui ineunte saeculo post Christum natum primo floruisse videtur, *Factorum et dictorum memorabilium* libros novem composuit. Ex his narratiunculis nonnulla discimus de modis quibus Graeci antiqui et Romani de virtutibus et de vitiis cogitare solebant.

E VALERI MAXIMI FACTORUM ET DICTORVM MEMORABILIVM LIBRIS....

E libro tertio

3.3.ext.1 Vetusto Macedoniae more regi Alexandro nobilissimi pueri praesto erant sacrificanti. e quibus unus turibulo arrepto ante ipsum adstitit. in cuius brachium carbo ardens delapsus est. quo etsi ita urebatur, ut adusti corporis eius odor ad circumstantium nares perueniret, tamen et dolorem silentio pressit et brachium immobile tenuit, ne sacrificium Alexandri aut concusso turibulo impediret aut edito gemitu re<li>gio<ne> aspergeret. rex, quo patientia pueri magis delectatus est, hoc certius perseuerantiae experimentum sumere uoluit: consulto enim sacrificauit diutius nec hac re eum proposito repulit. si huic miraculo Dareus inseruisset oculos, scisset eius stirpis milites uinci non posse, cuius infirmam aetatem tanto robore praeditam animaduertisset. Est et illa uehemens et constans animi militia, litteris pollens, uenerabilium doctrinae sacrorum antistes, philosophia. quae ubi pectore recepta est, omni inhonesto atque inutili adfectu dispulso, totum [in] solidae uirtutis munimento confirmat potentiusque metu facit ac dolore.

3.2.ext.3 Hoc loci Leonidas nobilis Spartanus occurrit, cuius proposito, opere, exitu nihil fortius: nam cum ccc ciuibus apud Thermopylas toti Asiae obiectus grauem illum et mari et terrae Xerxen, nec hominibus tantum terribilem, sed Neptuno quoque conpedes et caelo tenebras minitantem, pertinacia uirtutis ad ultimam desperationem redegit. ceterum perfidia et scelere incolarum eius regionis [et] loci opportunitate, qua plurimum adiuuabatur, spoliatus occidere dimicans quam adsignatam sibi a patria stationem deserere maluit, adeoque alacri animo suos ad id proelium, quo perituri erant, cohortatus est, ut diceret 'sic prandete, commilitones, tamquam apud inferos cenaturi'. mors erat denuntiata: Lacedaemonii, perinde ac uictoria esset promissa, dicto intrepidi paruerunt.

3.8.ext.6 Quod sequitur et rei ipsius admiratione et claritate auctoris inlustre. Alexander Macedonum rex incluta iam pugna excellentissimis opibus Darei contusis aestu et itineris feruore in Cilicia percalefactus Cydno, qui aquae liquore conspicuus Tarson interfluit, corpus suum inmersit. subito deinde ex nimio haustu frigoris obstupefactis nervis ac torpore hebetatis artubus maxima cum exanimatione totius exercitus in oppidum castris propinquum defertur. iacebat aeger Tarsi, inque ualitudine eius aduersa instantis uictoriae spes fluctuabat. itaque conuocati medici adtentissimo consilio salutis remedia circumspiciebant. quorum cum ad unam potionem <se> sententiae direxissent, atque eam Philippus medicus suis manibus temperatam Alexandro--erat autem ipsius amicus et comes--porrexisset, a Parmenione missae litterae superueniunt admonentes ut rex insidias Philippi perinde ac pecunia corrupti a Dareo caueret. quas cum legisset, sine ulla cunctatione medicamentum hausit ac tum legendas Philippo tradidit. pro quo tam constanti erga amicum iudicio dignissimam a dis immortalibus mercedem recepit, qui incolumitatis eius praesidium falso interpellari indicio noluerunt.

E VALERII MAXIMI LIBRIS....

7.3.7 Fabius autem Maximus, cui non dimicare uincere fuit, cum praecipuae fortitudinis Nolanum peditem dubia fide suspectum et strenuae operae Lucanum equitem amore scorti deperditum in castris haberet, ut utroque potius bono milite uteretur quam in utrumque animaduerteret, alteri suspicionem suam dissimulauit, in altero disciplinam paululum a recto tenore deflexit: namque illum plene pro tribunali laudando omnique genere honoris prosequendo animum suum a Poenis ad Romanos coegit reuocare, et hunc clam meretricem redimere passus paratissimum pro nobis excursorem reddidit.

2.6.1 Idem <de simplici vivendi modo> sensit proxi<ma> maiorum nostorum grauitati Spartana ciuitas, quae seuerissimis Lycurgi legibus obtemperans aliquamdiu ciuium suorum oculos a contemplanda Asia retraxit, ne inlecebris eius capti ad delicatius uitae genus prolaberentur: audierant enim inde lautitiam et inmodicos sumptus et omnia non necessariae uoluptatis genera fluxisse, primosque Ionas unguenti coronarumque in conuiuio dandarum et secundae mensae ponendae consuetudinem haud parua luxuriae inritamenta repperisse. ac minime mirum est quod homines labore ac patientia gaudentes tenacissimos patriae neruos externarum deliciarum contagione solui et hebetari noluerunt, cum aliquanto faciliorem uirtutis ad luxuriam quam luxuriae ad uirtutem transitum uiderent. quod eos non frustra timuisse dux ipsorum Pausanias patefecit, qui maximis operibus editis, ut primum se Asiae moribus permisit, fortitudinem suam effeminato eius cultu mollire non erubuit.

6.9.ext.1 Adtento studio nostra commemorauimus: remissione nunc animo aliena narrentur. perditae luxuriae Athenis adulescens Polemo, neque inlecebris eius tantum modo, sed etiam ipsa infamia gaudens, <cum> e conuiuio non post occasum solis, sed post ortum surrexisset domumque rediens Xenocratis philosophi patentem ianuam uidisset, uino grauis, unguentis delibutus, sertis capite redimito, perlucida ueste amictus refertam turba doctorum hominum scholam eius intrauit. nec contentus tam deformi introitu consedit etiam, ut clarissimum eloquium et prudentissima praecepta temulentiae lasciuiis eleuaret. orta deinde, ut par erat, omnium indignatione Xenocrates uultum in eodem habitu continuit ommissaque re, quam disserebat, de modestia ac temperantia loqui coepit. cuius grauitate sermonis resipiscere coactus Polemo primum coronam capite detractam proiecit, paulo post brachium intra pallium reduxit, procedente tempore oris conuiuialis hilaritatem deposuit, ad ultimum totam luxuriam exiit uniusque orationis saluberrima medicina sanatus ex infami ganeone maximus philosophus euasit. peregrinatus est huius animus in nequitia, non habitauit.

Desiderius Erasmus Roterodamus, vir doctissimus, auctor Latinitatis praeclarus ab anno 1466° usque ad annum 1536^m post Christum natum vixit.

EX OPUSCULO ERASMI, QUOD INSCRIBITUR "QUERELA PACIS
UNDIQUE GENTIUM EIECTAE PROFLIGATAEQUE"

III... In arboribus, in herbis amicitiam possis agnoscere. Steriles sunt quaedam, nisi marem adiungas, vitis ulmum amplectitur, vitem amat persica. Usqueadeo quae nihil sentiunt, tamen pacis beneficium sentire videntur. Sed haec rursum ut sentiendi vim non habent, ita quod vitam habeant, iis quae sentiunt finitima sunt.

Quid aequum brutum atque saxorum genus? Dicas tamen his quoque pacis et concordiae sensum inesse. Ita Magnes ferrum ad sese trahit, attractum tenet. Quid quod inter immanissimas etiam feras conuenit? Leonum inter ipsos feritas non dimicat. Aper in aprum non vibrat dentem fulmineum, lynxi cum lynce pax est, draco non saevit in draconem, luporum concordiam etiam proverbia nobilitarunt. [I] Addam quod magis etiam mirum videatur, impii spiritus, per quos coelitem atque hominum concordia primum dirupta est, et hodie rumpitur, tamen inter se foedus habent, suamque illam qualemcumque Tyrannidem consensu tuentur: solos homines, quos omnium maxime decebat unanimitas, quibusque cum primis opus est ea, neque natura tam aliis in rebus potens et efficax concilie, nec institutio coniungit, nec tot ex consensu profecturae commoditates conglutinant, nec tantorum denique malorum sensus et experientia in mutuam amorem redigit. Figura communis omnium, vox eadem, et cum caetera animantium genera corporum formis potissimum inter se differant, uni homini indita vis rationis, quae ita sit illis inter ipsos communis, ut cum nullo sit reliquorum animantium communis. Uni huic animanti sermo datus, praecipuus necessitudinum conciliator: Insita sunt communiter disciplinarum ac virtutum semina, ingenium mite placidumque, et ad mutuam benevolentiam propensum, ut per se iuuet amari, et iucundum sit de aliis vel gratis bene mereri, nisi quis pravis cupiditatibus, ceu Circes pharmacis, corruptus, ex homine degenerarit in belluam. Hinc est, videlicet, quod vulgus, quidquid ad mutuam benevolentiam pertinet, humanum appellat, ut humanitatis vocabulum non iam naturam nobis declaret, sed mores hominis natura dignos. Addidit lacrymas, exorabilis ingenii documentum, [IV] quo si quid forte inciderit offensae, et amicitiae serenitatem nubecula aliqua obfuscarit, facile redeant in gratiam. En, quot rationibus natura concordiam docuit? Nec his tamen contenta mutuae benevolentiae lenociniis, amicitiam homini non solum iucundam esse voluit, verum etiam necessariam. Eoque tum corporum, tum animorum dotes ita partita est, ut nemo sit omnium tam instructus, quin infimorum etiam officio nonnumquam adiuvetur: nec eadem attribuit omnibus, nec paria, ut haec inaequalitas mutuis amicitiiis aequaretur.

Aliis in regionibus alia proveniunt, quo vel usus ipse mutua doceret commercia. Caeteris animantibus sua tribuit arma praesidiaque, quibus sese tuerentur, unum hominem produxit inermem, atque imbecillum, nec prorsus aliter tutum, quam foedere mutuaque necessitudine. Civitates reperit necessitas, et ipsarum inter se societatem docuit necessitas, quo ferarum ac praedonum vim cunctis viribus propellerent. Adeo nihil est in rebus humanis, quod ipsum sibi sufficiat. In ipsis statim vitae primordiis perisset hominum genus, [] nisi conditum propagasset

coniugalis concordia: nec enim nasceretur homo, et mox natus interiret, atque in ipso vitae limine vitam amitteret, nisi obstetricum amica manus, nisi nutricum amica pietas, succurreret infantulo. Atque in hunc usum vehementissimos illos pietatis igniculos insevit, ut parentes etiam illud ament, quod nondum viderunt. Adiecit mutuum liberorum erga parentes pietatem, ut illorum imbecillitas horum praesidiis vicissim sublevaretur, fieretque illa cunctis quidem ex aequo plausibilis, sed Graecis aptissime dicta antipelargosis. Accedunt huc cognationum et affinitatum vincula. Accedit in nonnullis ingeniorum, studiorum formaeque similitudo, certissima benevolentiae conciliatrix, in multis arcanus quidam animorum sensus, ac mirus ad mutuum amorem stimulus, quem veteres admirati Numini seu Genio adscribebant.

Tot argumentis natura docuit pacem concordiamque, tot illecebris ad eam invitat, tot laqueis trahit, tot rebus compellit. Et post haec quaenam ista tam ad nocendum efficax Erinny, his omnibus disruptis, disiectis, discussis, insatiabilem pugnandi furiam insevit humanis pectoribus? [V] Nisi primum admirationem, deinde sensum etiam mali adimeret adsuetudo, quis crederet humana mente praeditos istos, qui sic iugibus dissidiis, litibus, bellis inter sese certant, rixantur, tumultuantur? Postremo rapinis, sanguine, caedibus, ruinis, sacra profanaque miscent omnia: nec ulla tam sancta foedera, quae illos in mutuam perniciem debacchantes queant dirimere. Ut nihil etiam accesserit, satis erat commune hominis vocabulum, ut inter homines conveniret.

Laurentius Valla (1407-1457) grammaticus et philosophus cum multa opera tum *Elegantiarum linguae Latinae* libros sex composuit - opus mirabile, unde permulta de linguae Latinae proprietate deque normis dicendi apud auctores probatos usitatis discere adhuc possumus....

IN SEX LIBROS ELEGANTiarUM PRAEFATIO

Cum saepe mecum nostrorum maiorum res gestas aliorumque vel regum vel populorum considero, videntur mihi non modo ditionis nostri homines, verum etiam linguae propagatione ceteris omnibus antecelluisse. Nam Persas quidem, Medos, Assyrios, Graecos aiosque permultos longe lateque rerum potitos esse; quosdam etiam, ut aliquanto inferius quam Romanorum fuit, ita multo diuturnius imperium tenuisse constat; nullos tamen ita linguam suam ampliasset ut nostri fecerunt, qui, ut oram illam Italiae quae Magna olim Graecia dicebatur, ut Siciliam quae graeca etiam fuit, ut omnem Italiam taceam, per totum paene occidentem, per septemtrionis, per Africae non exiguam partem, brevi spatio linguam romanam, quae eadem latina a Latio ubi Roma est dicitur, celebrem et quasi reginam effecerunt et, quod ad ipsas provincias attinet, velut optimam quandam frugem mortalibus ad faciendam sementem praebuerunt: opus mirum multo praeclarius multoque speciosius quam ipsum imperium propagasse. Qui enim imperium augent, magno illi quidem honore affici solent atque imperatores nominantur; qui autem beneficia aliqua in homines contulerunt, ii non humana, sed divina potius laude celebrantur, quippe cum non suae tantum urbis amplitudini ac gloriae consulant, sed publicae quoque hominum utilitati ac saluti. Itaque nostri maiores rebus bellicis pluribusque laudibus ceteros homines superaverunt, linguae vero suae ampliatione seipsis superiores fuerunt, tamquam relicto in ternis imperio consortium deorum in caelo consecuti. An vero Ceres quod frumenti, Liber quod vini, Minerva quod oleae inventrix putatur, multique alii ob aliquam huiusmodi beneficentiam in deos repositi sunt, linguam latinam nationibus distribuisse minus erit, optimam frugem et vere divinam, nee corporis sed animi cibum? Haec enim gentes illas, populosque omnes omnibus artibus quae liberales vocantur instituit; haec optimas leges edocuit; haec viam eisdem ad omnem sapientiam munivit; haec denique praestitit ne barbari amplius dici possent. Quare quis aequus rerum aestimator non eos praeferat qui sacra litterarum colentes iis qui bella horrida gerentes clari fuerunt? Illos enim regios homines, hos vero divinos iustissime dixeris, a quibus non quemadmodum ab hominibus fit aucta respublica est maiestasque populi romani solum, sed quemadmodum a diis salus quoque orbis terrarum; eo quidem magis quod qui imperium nostrum accipiebant, suum amittere et, quod acerbius est, libertate spoliari se existimabant, nee fortasse iniuria; ex sermone autem latino non suum imminui, sed condiri quodammodo intelligebant, ut vinum posterius inventum aquae usum non excussit, nee sericum lanam linumve, nee aurum cetera metalla de possessione eiecit, sed reliquis bonis accessionem adiunxit. Et sicut gemma aureo inclusa annulo non deornamento, sed ornamento est, ita noster sermo accedens aliorum

sermoni vernaculo contulit splendorem, non sustulit. Neque enim armis aut cruore aut bellis dominatum adeptus est, sed beneficiis, amore, concordia. Cuius rei, quantum coniectura suspicari licet, hoc, ut ita loquar, seirdnarium fuit. Primum, quod ipsi maiores incredibiliter se in omni studio rum genere excolebant, ita ut ne in re quidem militari aliquis nisi idem in litteris praestans esse videretur : quod erat ceteris ad aemulationem non exiguum incitamentum. Demde, quod ipsis litterarum professoribus praemia egregia sane proponebant. Postremo, quod hortabantur provinciales omnes ut cum Romae turn in provincia romane loqui consuescerent. Ac, ne pluribus agam, de cornparatione imperil sermonisque romani, hoc satis est dixisse. Illud iam pridem, tamquam ingratum onus, gentes nationesque abiecerunt; hunc ornni nectare suaviorem, omni serico splendidiorem, omni auro gemmaque pretiosiore putaverunt, et quasi deum quendam e caelo dimissum apud se retinuerunt. Magnum ergo latini sermonis sacramentum est, magnum profecto numen quod apud peregrines, apud barbaros, apud hostes, sancte ac religiose per tot saecula custoditur, ut non tarn dolendum nobis Romanis quam gaudendum sit atque ipso etiam orbe terrarum exaudiente gloriandum. Amisimus Romam, amisimus regnum atque dominatum; tametsi non nostra sed temporum culpa; verum tamen per hunc splendidiorem dominatum in magna adhuc orbis parte regnamus. Nostra est Italia, nostra Gallia, nostra Hispania, Germania, Pannonia, Dalmatia, Illyricum, multaeque aliae nationes. Ibi namque romanum imperium est ubicumque romana lingua dominatur. Eant nunc Graeci et linguarum copia se iactent. Plus nostra una effecit, et quidem inops, ut ipsi volunt, quam illorum quinque, si eis credimus, locupletissimae; et multarum gentium, velut una lex, una est lingua romana; unius Graeciae, quod pudendum est, non una, sed multae sunt, tamquam in republica factiones. Atque exteri nobiscum in loquendo consentiunt; Graeci inter se consentire non possunt, nedum alios ad sermonem suum se perducturos sperent. Varie apud eos loquuntur auctores, attice, aeolice, ionice, dorice, %oiva>; apud nos, id est apud multas nationes, nemo nisi romane, in qua lingua disciplinae cunctae libero homine dignae continentur, sicut in sua multiplici apud Graecos; qua vigente quis ignorat studia omnia disciplinasque vigere, occidente occidere? Qui enim summi philosophi fuerunt, summi oratores, summi iurisconsulti, summi denique scriptores? nempe ii qui bene loquendi studiosissimi. Sed me plura dicere volentem impedit dolor et exulcerat lacrymarique cogit, intuentem quo ex statu et in quern facultas ista reciderit. Nam quis litterarum, quis publici boni amator a lacrymis temperet, cum videat hanc in eo statu esse, quo olim Roma capta a Gallis? Omnia eversa, incensa, diruta, ut vix capitolina supersit arx. Siquidem multis iam saeculis non modo nemo latine locutus est, sed ne latina quidem legens intellexit: non philosophiae studiosi philosophos, non caudidici oratores, non legulei iurisconsultos, non ceteri lectores veterum libros perceptos habuerunt aut habent, quasi amisso Romano Imperio non deceat romane nee loqui nee sapere, fulgorem illum latinitatis situ ac rubigine passi obsolescere. Et multae quidem sunt prudentium hominum variaeque sententiae, unde hoc rei acciderit, quarum ipse nullam nee probo nee improbo, nihil sane pronun-

tiare ausus ; non magis quam cur illae artes, quae proxime ad libe- rates accedunt, pirigendi, sculpendi, fingendi, architectandi, aut tamdiu tantoque opere degeneraverint, ac paene cum litteris ipsis demortuae fuerint, aut hoc tempore excitentur ac reviviscant, tan- tusque turn bononim opificum, turn bene litteratorum proventus efflorescat. Venim enimvero quo magis superiora tempora infelicia fuere, quibus homo nemo inventus est eruditus, eo plus his nostris gratulandum est, in quibus, si paulo amplius adnitamur, confido propediem linguam romanam vere plus quam urbem, et cum ea disciplinas omnes, iri restitutum. Quare pro mea in patriam pie- tate, immo adeo in omnes homines, et pro rei magnitudine cunctos facundiae studiosos, velut ex superiore loco libet adhortari evoca- reque et illis, ut aiunt, bellicum canere. Quousque tandem Quirites (litteratos appello et romanae linguae cultores, qui et vere et soli Quirites sunt, ceteri enim potius inquilini), quousque, inquam, Quirites, urbem nostram, non dico domicilium imperii, sed pa- rentem litterarum, a Gallis captam esse patiimini? id est latini- tatem a barbaria oppressam? Quousque profanata omnia duris et paene impiis aspicietis oculis? An dum fundamentorum reliquiae vix appareant? Alius vestrum scribit historias : istud est Veios habi- tare. Alius graeca transfert: istud est Ardeae considerare. Alius ora- tiones, alius poemata componit: istud est Capitolium arcemque defendere. Praeclara quidem res et non mediocri laude digna, sed hoc non hostes expellit, non patriam liberat. Camillus nobis, Ca- millus imitandus est, qui signa, ut inquit Virgilius, 1 in patriam re- ferat eamque restituat; cuius virtus adeo ceteris praestantior fuit, ut illi qui vel in Capitolio, vel Ardeae, vel Veis erant, sine hoc salvi esse non possent. Quod hoc quoque tempore continget, et ceteri scriptores, ab eo qui de lingua latina aliquid composuerit, non parum adiuvabuntur, E quidem, quod ad me attinet, hunc imi- tabor; hoc mihi proponam exemplum; comparabo, quantum aecum- que vires meae fuerint, exercitum, quem in hostes quam primum educam; ibo in aciem, ibo primus, ut vobis animum faciam. Cer- temus, quaeso, honestissimum hoc pulcherrimumque certamen; non modo ut patriam ab hostibus recipiamus, verum etiam ut in ea recipienda quis maxime Camillum imitabitur appareat. Difficil- limum quidem praestare quod ille praestitit, omnium imperatorum mea sententia maximus riteque secundus a Romulo conditor urbis appellatus. Ideoque plures pro se quisque in hanc rem elaboremus, ut saltern multi faciamus quod unus effecit. Is tamen iure vereque Camillus dici existimarique debet, qui optimam in hac re ope- ram navaverit. De me tantum a fErmare possum, ut non sperare tantae me rei satisfacturum, ita difficillimam sumpsisse laboris partem durissimamque provinciam, ut redderem alios ad cetera prosequenda alacriores. Hi enim libri nihil fere, quod ab aliis auctoribus, iis dumtaxat qui extant, traditum est, continebunt. At- que hinc principium nostrum auspicemur.